

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
June / Haziran 2020, 24 (1): 345-366

Tasnif ve Tahrîc Usulü Olarak Etrâflar

Atrâfs as a Method of Classification (Taşnîf) and Inclusion (Takhrîj)

Fatih Mehmet Yılmaz

Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
PhD, Hitit University, Faculty of Theology, Department of Ḥadīth
Çorum / Turkey

fatihmehmetyilmaz@hitit.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-5416-3986>

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 14 March / Mart 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 20 May / Mayıs 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 June / Haziran 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume / Cilt: 24 Issue / Sayı: 1 Pages / Sayfa: 345-366

Cite as / Atıf: Yılmaz, Fatih Mehmet. "Tasnif ve Tahrîc Usulü Olarak Etrâflar [Atrâfs as a Method of Classification (Taşnîf) and Inclusion (Takhrîj)]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 24/1 (Haziran 2020), 345-366.

<https://doi.org/10.18505/cuid.703866>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

Abstract: Hadîths have been preserved and recorded in various ways since the Companions. These activities continued during the Tâbiîn (the successors of the Companions) Period. So much so that these methods have formed the infra-structure of other methods that will emerge later. In this context, before the 70's (A.H.), works named al-Atrâf appeared. However, these first works consisted of the notes that they wrote some of the hadîths before coming to the science assemblies to help students remember in hadîth learning. Hadîth scholars have adopted and applied this method in a very short time. Thus, this method also provided the opportunity for the formation of the first written hadîth documents. In addition, with the writing of hadîth works, it has turned into a system of al-Taşnîf and al-Tahrîj in order to make maximum use of these books and to reach the source of a narration that is tried to be found. As a result, al-Atrâf literature, which can be evaluated as index, has emerged. As a matter of fact, the first examples of this literature, arranged alphabetically according to the names of the Companions or hadîth texts, started to be given since the 4th (A.H.) century. In this way, the way to quickly benefit from the accumulation of the hadîth area has been opened. This article focuses on the historical adventure of al-Atrâf and their contributions to the hadîth field, as well as literature knowledge of the works of al-Atrâf which are of great importance for both al-Kitâbah, al-Taşnîf and al-Tahrîj.

Summary: In order to understand and practice the religion of Islâm, great efforts have been made both in the past and later periods in order to convey the words, verbs, interpretations and qualifications of the Prophet to the next generations as they are protected from all kinds of falsification and changes. This process, which started with memorization and partly writing at the beginning, has gained momentum with the use of other methods since the period of Tâbiîn. In this context, the method of atrâf was started to be used to facilitate memorization, to be a reminder, and to transmit the hadîth through the hearing of the hadîth sheikh. The first examples of this method were seen by Muḥammad b. Sîrîn during his participation of his teacher Abîde/Ubayda Salmân in the scholarly assembly. At this stage, the relevant method was manifested as writing a passage from the beginning of the hadîth. Thus, the aforementioned method, which had great contributions in recording and memorizing hadîths in accordance with the original, has gained widespreadness and application among the hadîth scholars like Ubeydullah b. Omar, Shu'bah b. al-Ḥajjāj, Sufyân as-Sawrî, Mâlik b. Anas, Ismâil b. Ayyâş and Vakî b. Jarrâḥ in a very short time. In this context, Yazîd b. Zuray' stated that he went to his teacher without his atrâf work of hadîths which he transmitted from Shu'bah and listened to hadîth in this way. Therefore, this mentioned event is important in terms of putting forth that Shu'bah allowed the atrâf method in his assemblies. The method was used by Aḥmad b. Ḥanbal, who traveled to Madînah to convey the reports recorded with the mentioned method of his teacher Abū Alqama al-Farawî and at the same time listen to the related transfers from him, but who could not reach his goal. Therefore, the related narrations show that atrâf method was used effectively by hadîth scholars to remember the hadîths in the 1st and 2nd centuries, so sections from the narrations were written during the preparatory stage before coming to the scholarly assembly. Ultimately, the importance of these works, which manifest in different ways and offer great contributions to writing, is an undeniable reality for the history of hadîth.

Atrâf, the plural form of taraf that literally means the side and edge of something, mean a section, phrase or first part that indicates the whole of the hadîth. This method, along with the formation of hadîth literature, has been started to be given as a name to the works organized alphabetically according to the name of the Companions or hadîth texts by mentioning some of the hadîths with the 4th century. In this sense, atrâf has started to become a unique literature in a sort of taşnîf and takhrîj method in order to make use of the hadîth writing easier.

Atrâf studies may aim to bring together the isnâds (chains of transmitters) in all books, or they can be limited to the chains in certain books. Atrâf books contain the hadîths in the Şaḥîḥân or Kutub al-Sittah and are written in alphabetical form based on the name of the

companions or according to the texts of ḥadīth. The first of these, which has the attribute of the musnad in a sense, is arranged in alphabetical order according to the name of the Companion, and if there are many people who narrate from him, according to the names of the tābiin and taba-i tābiin (successors of the tābiin). Accordingly, the narrations of each companion were determined and listed in al-phabetical order in atrâf in musnad-type, and a passage was written from the ḥadīths and marked as books/chapters in the places of relevant narration. On the other hand, the second type of atrâf books were ar-ranged by giving a few words from a section that allows remembering the head or all of the ḥadīths without including chains, and then placing these texts in alphabetical order.

The type of atrâf offers the opportunity to see different chains of narrations together and provides many facilities for the ḥadīth researchers. Therefore, ḥadīth researchers show great interest in this genre. Atrâfs provide many benefits for both ḥadīth chain and text. In this respect, it is possible to talk about many advantages of the ḥadīth to its transmister such as the determination of mutawâtir, garīb, aziz, mashhūr, mutābī or the testimony of ḥadīth; to provide facility to make a reputation research of a riwāyah (narration), to provide an opportunity to determine the location of the narrations in the primary sources; to detect the link or any blackout in the chain, to reach the numerical knowledge of ḥadīth narrated by a companion or other narrators, to obtain information about narrators whose identity is not explicitly stated, to know the first narrator, to provide the protection of the ḥadīths from taḥrīf or alteration, to give the opportunity to identify the subject they contain, to be able to obtain text integrity by getting various chains, the detection of the sabab al-wurūd (the context of ḥadīth).

Due to the contributions we have mentioned above, many books on atrâf literature that started with Abu'l-Ḥasen Ali b. Omar ad-Dārakutnī have been published. Among them Atrāfu's-ṣaḥīḥayn/el-Jem`u bayna's-ṣaḥīḥayn by Abū Mas`ūd Ibrāhīm b. Muḥammad b. Ubayd ad-Dimashkī, Atrāfu's-ṣaḥīḥayn by Abū Muḥammad Ḥalaf b. Muḥammad b. Ali al-Vasiṭī, Zaḥāiru'l-mavāris fi'd-dalālati alā mavāzi'l-hadīs by Abdūlganī b. İsmāil en-Nāblūsī and Tuḥfatu'l-ashrāf bi ma`rifati'l-atrāf by Abu'l-Ḥajjāj Yūsuf b. Abdurrahman el-Mizzī can be mentioned. Some of the related works are arranged in musnad style while others are arranged according to the first word of ḥadīth texts.

As a result, the method of atrâf has become a kind of indexer in order to facilitate reaching the source of the reports and make the highest level of use required by the classification and bookings of the ḥadīths in the 3rd century. These works, arranged alphabetically in the name of the Companions or according to the texts of the ḥadīth, have taken their place in the history of the ḥadīth with their many examples, both in the form of taşnîf and the method of takhrīj by mentioning a part of the ḥadīth by the head.

Keywords: Ḥadīth, Atrâf, Taşnîf, Takhrīj, Tuḥfatu'l-ashrâf.

Tasnîf ve Tahrîc Usulü Olarak Etrâflar

Öz: Hadisler, sahâbe döneminden itibaren çeşitli yollarla muhafaza ve kayıt altına alınmaya başlanmış; bu faaliyet tâbiin devrinde de daha sonra ortaya çıkacak farklı tasnif sistemlerinin nüvesini teşkil edecek nitelikteki yöntem-lerle devam etmiştir. Bu bağlamda henüz hicri yetmiş yıllarına varmadan hadis öğreniminde hatırlamaya yardımcı olması için öğrenciler tarafından ilim meclisine gelmezden önce rivayetlerden bir pasaj/yazma şeklinde not tutma tarzında ortaya çıkan etrâf usulü, çok kısa bir sürede muhaddisler tarafından benimsenip uygulanmıştır. Böylece ilk yazılı hadis vesikalarının oluşmasına da imkân sağlayan bu metot, rivayet türü eserlerin tasnifi ile birlikte onlardan âzami ölçüde faydalanmayı temin etmek ve aranılan haberin kaynağına kısa yoldan ve tez elden ulaşılması sağlamak amacıyla bir tasnif ve tahrîc sitemine evrilmiş, neticede fihrist niteliğindeki etrâf edebiyatının ortaya çıkmasına olanak sunmuştur. Nitekim sahâbe isimlerine veya hadis metinlerine göre alfabetik düzenlenmiş söz konusu literatürün ilk örnekleri, hicri 4. asırdan itibaren zuhur etmiş böylece

alana dair birikimden hızlı bir şekilde yararlanmanın da önü açılmıştır. İşte bu makale, hem kitâbet, hem tasnif hem de tahrîc açısından büyük bir önem arz eden etrâfların tarihî seyrini, hadis alanına katkılarını ve literatürünü konu edinmektedir.

Özet: İslâm dininin doğru bir şekilde anlaşılması ve uygulanabilmesi için Resûl-i Ekrem'e ait söz, fiil, takrir ve vasıfların her türlü tahrîf ve tebdilden korunarak oldukları şekliyle sonraki nesillere ulaştırılması için gerek sahâbe gerekse sonraki dönemlerde büyük gayretler sarfedilmiştir. Ezber ve kısmen de kitâbet ile doğan bu süreç, tâbiîn döne-minden itibaren başkaca usullerin kullanılmasıyla hız kazanmıştır. Bu bağlamda ezbere kolaylık sağlanması, hatır-latıcı nitelik taşıması ve hadis şeyhinden sema yoluyla hadis tahammülünde kullanılmak üzere etrâf yöntemi uygulanmaya başlanmıştır. İlk örnekleri Muhammed b. Sîrîn tarafından hocası Abîde/Ubeyde es-Selmânî'nin ilim meclisine katılması esnasında görünen bu yöntem bu aşamada hadisin evvelinden bir pasaj yazmak şeklinde teza-hür etmiştir. Böylece hadislerin aslına uygun bir şekilde kayıt altına alınmasında ve ezberlenmesinde çok büyük katkıları olan mezkûr metot, çok kısa bir sürede Ubeydullah b. Ömer, Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, İsmâil b. Ayyâş ve Vekî' b. Cerrâh gibi muhaddisler arasında yaygınlık kazanmış ve uygulama alanı bulmuş-tur. Bu bağlamda Yezîd b. Zürey', Şu'be'den tahammül ettiği hadislerden müteşekkil etrâf çalışması olmaksızın hocasının yanına gittiğini ve bu şekilde hadis dinlediğini belirtmiştir. Dolayısıyla zikredilen bu olay, Şu'be'nin meclislerinde etrâf usulüne izin verdiğini göstermesi açısından önemlidir. İlgili yöntem, hocası Ebû Alkame el-Ferevî'ye ait ve mezkûr yöntem ile kaydedilmiş haberleri arz etmek, aynı zamanda da ilgili nakilleri ondan dinlemek üzere Medîne'ye rihle gerçekleştiren ancak amacına ulaşamayan Ahmed b. Hanbel tarafından da kullanılmış-tır. Dolayısıyla ilgili rivayetler, etrâf tarzının hicrî 1. ve 2. yüzyıllarda hadislerin hatırlanması amacıyla muhaddis-ler tarafından etkin bir şekilde işletildiğini, bu nedenle ilim meclisine gelmeden önce hazırlık aşamasında rivayet-lerden bölümler yazıldığını göstermektedir. Nihayetinde farklı şekillerde tezahür eden tedvin için çok büyük katkı-lar sunan etrâf çalışmalarının hadis tarihi açısından önemi de yadsınamaz bir gerçekliktir.

Bir şeyin yanı, tarafı ve ucu anlamına gelen ve taraf kelimesinin çoğulu olan etrâf, hadisin tamamına işaret eden bir cüzü, ibaresi veya ilk kısmı anlamına gelmektedir. Bu usul, hadis edebiyatının teşekkülü ile birlikte hicri IV. yüzyıldan itibaren hadislerin evvelinden bir kısmının zikredilerek sahâbe adına veya hadis metinlerine göre alfabe-tik olarak düzenlenen eserlere isim olarak verilmiştir. Bu anlamda etrâflar, hadis müdevvenatından daha kolay yararlanma amacıyla bir tür tasnif ve tahrîc yöntemi tarzında müstakil bir literatür haline gelmiştir.

Etrâf çalışmaları, bütün kitaplardaki isnadları bir araya getirmeyi hedefleyeceği gibi belli kitaplarda bulunan se-nedlerle de kayıtlanabilir. Etrâf kitapları, başta Sahîhân veya Kütüb-i Sitte'deki hadisleri ihtiva etmekte olup sahâbe adını esas alarak müsned türünde veya hadis metinlerine göre alfabetik olarak kaleme alınmıştır. Bunlardan ilki, bir açıdan müsned özelliği taşıyıp rivayetlerin ilk râvisi olan sahâbî adına, ondan rivayette bulunanların çok olması durumunda ise tâbiîn ve tebe-i tâbiîn isimlerine göre alfabetik olarak düzenlenmiştir. Bu doğrultuda müs-ned türü etrâflarda her sahâbînin rivayetleri tespit edilip alfabetik olarak sıralanmış ve hadislerden birer pasaj yazılarak ilgili naklin yerlerine kitap/bölüm olarak işaret edilmiştir. İkinci nevi etrâf kitapları ise senedlere yer vermeksizin hadislerin baş tarafından veya tamamını hatırlamaya imkân veren bir bölümünden birkaç kelimeyi vermek sonra da bu metinleri alfabetik sıraya koymak suretiyle tertip edilmiştir.

Daha ziyade rivayetlerin başka tarihlerini bir arada görme imkânı sunan ve hadis araştırmacılarına sağladığı pek çok kolaylık sebebiyle muhaddislerin yoğun mesâi harcadıkları etrâf türünün hem sened hem de metne ilişkin sağladığı pek çok faydalardan bahsetmek mümkündür. Bu doğrultuda hadisin; mütevatir, garîb, azîz, meşhur, mütâbî veya şâhidliğinin tespitine imkân vermesi, bir rivayetin fert olup olmadığına yönelik itibar araştırmasına olanak sağlanması, nakillerin aslı kaynaklardaki yerlerinin tespitine imkân sunması, senedde ittisal veya inkıtâ olup olmadığının saptanması, sahâbî veya diğer râvilerin naklettikleri hadislerin sayısal bilgisine ulaşılması, kimliği açık bir şekilde belirtilmeyen râviler hakkında bilgi edinilmesi,

ilk râvisinin bilinmesi gibi senede ilişkin yararları yanı sıra; haberlerin tashîf, tahrîf ve tebdilden korunması, içerdikleri konunun tespit edilebilmesine fırsat vermesi, farklı tariklerin bilinmesi ile metin bütünlüğünün elde edilebilmesi ve makâsîdüş-şerfayı ortaya koyabilecek şe-kilde sebep-i vürûdun tespit edilebilmesi gibi mervîye dönük avantajlarını da saymak mümkündür.

Yukarıda belirttiğimiz katkıları nedeniyle Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî ile başlayan etrâf edebiyatına ilişkin pek çok kitap te'lif edilmiştir. Bunlar arasında Ebû Mes'ûd İbrâhîm b. Muhammed b. Ubeyd ed-Dımaşkî'ye ait Etrâfû's-sahîhayn/el-Cem`u beyne's-sahîhayn, Ebû Muhammed Halef b. Muhammed b. Ali el-Vasitî'nin Etrâfû's-sahîhayn'ı, Abdülganî b. İsmâîl en-Nâblûsî'nin Zehâirü'l-mevârîs fi'd-delâleti alâ mevâzi'i'l-hadîs'i ve Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî'ye ait Tuhfetü'l-eşrâf bi ma`rifeti'l-etrâf vd. adlı çalışmaları saymak mümkündür. İlgili eserlerden bazıları müsned tarzında diğerleri ise hadis metinlerinin ilk kelimesine göre tertip edilmiştir.

Neticede etrâf metodu, hicrî 3. asırda hadislerin büyük bir kısmının tasnif edilip kitaplaşmasıyla birlikte haberlerin kaynağına ulaşmayı ve onlardan istenilen en üst seviyede istifadeyi kolaylaştırmak amacıyla bir çeşit fihrist niteliğine bürünmüştür. Hem tasnif hem de tahrîc yöntemi şeklinde hadislerin baş tarafından bir kısmı zikredilmek suretiyle sahâbe adına veya hadis metinlerine göre alfabetik olarak düzenlenen bu eserler, pek çok örnekleriyle hadis tarihindeki yerlerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Etrâf, Tasnif, Tahrîc, Tuhfetü'l-eşrâf.

Giriş

Hadislerin büyük bir kısmının hicrî 2. ve 3. asırlarda tasnif edilip yazılması, hicrî 4. asırdan itibaren hadis edebiyatına ilişkin telif edilen eserlerin daha çok temel rivayet kaynaklarından istifade edilerek oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda gerek alana dair müdevvenattan kolayca ve mümkün olduğu kadar tam ve hızlı bir şekilde yararlanabilmek gerekse de bunlara hakimiyetin günbegün zayıflaması neticesinde sened ve metniyle birlikte hadislerin yerlerini göstermek üzere ilmî mesailer harcanmış, bu amaçla bir açıdan tasnif diğer taraftan da tahrîc niteliği taşıyan etrâf türü çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ayrıca mezkûr edebiyatın tarihi seyrine bakıldığında hadislerin tahammülü/öğrenimi aşamasında tâbiîn devrinden itibaren kullanılmaya başlanan bu usul, ilk yazılı hadis vesikaları olarak da değerlendirilmiştir. İşte bu çalışma, her yönüyle ilgili literatürün incelenmesini konu edinmiştir. Bu amaçla öncelikle etrâf kavramı üzerinde durularak mevzu, tarihî serüveni açısından incelenecek sonrasında ise sahaya dair telif edilen eserler hakkında bilgi verilecektir.

1. Etrâf Kavramı ve Tarihî Seyri

Etrâf; bir şeyin yanı, tarafı ve ucu manasına gelen taraf kelimesinin çoğulu olup¹ hadisin tamamına işaret eden bir cüzü, ibaresi veya baş tarafları anlamında kullanılmaktadır.² Bu bağlamda hadislerin evvelinden bir bölümü yazılarak sahâbe ismine veya hadis metinlerine göre alfabetik olarak tertip edilen eserler, etrâf olarak isimlendirilmiştir.³ İlgili sistemde her bir sahâbinin naklettiği rivayetlerin bir bölümü, belirli kriterlere göre rivayetin tamamına delalet edecek şekilde kaydedilmiş, senedlerin ise tamamı ya da ihtisar amaçlı bir kısmına yer

¹ bk. Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîd*, thk. Muhammed Nuaym el-Arkûsî vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 1426/2005), 831.

² Nûreddîn İtr, *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadis* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1401/1981), 201.

³ bk. Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, thk. Abdullah b. Dayfüllâh er-Rahîlî (Riyâd: y.y., 1422/2001), 191.

350 | Fatih Mehmet Yılmaz. Tasnif ve Tahrîc Usulü Olarak Etrâflar

verilmiştir.⁴ Muhaddisin, haberin belirgin bir cümlesini geri kalanını hatırlayacak şekilde kaydetmesi⁵ diye de tanımlanan etrâf usulü, bu şekliyle hadislerin kitâbetine yönelik atılmış önemli bir adım olarak da nitelendirilmiştir.⁶ Nitekim hicrî 1. asrın sonlarından itibaren hadis rivayetinin yaygınlık kazanması ile tahammül ve hıfza destek olmak üzere ortaya çıkan⁷ ve ehline de bilinen bu yöntem,⁸ sema yoluyla hadis almak ve ilgili nakli şeyhiyle müzakere etmek üzere uygulamaya geçirilmiş,⁹ rivayet kaynaklarının tekâmülünden sonra ise müstakil bir edebiyat olma yolunda ivme kazanmıştır.¹⁰

İlk dönemlerde, öğrencinin dersten önce edindiği hadislerin kısmen yazılmasını ihtiva eden¹¹ bu sistem, rivayetlerin öğrenim ve öğretimi aşamasında kolaylık sağlaması sebebiyle¹² ilk defa muhadramûndan¹³ Abîde¹⁴/Ubeyde¹⁵ es-Selmânî'nin (öl. 72/691) ilim meclislerinde, Muhammed b. Sîrîn (öl. 110/729) tarafından gündeme getirilmiştir. Nitekim İbn Sîrîn, ders öncesi kaydettiği rivayetlerden müteşekkil etrâfları hocası Abîde'nin ilim meclisine getirip bunlarla alakalı sorular sormuştur.¹⁶ Dolayısıyla mezkûr olay, hicrî yetmiş yılından önce etrâf yazımının var olduğunu ve bu yöntemin kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir. Yine İbrâhîm en-Nehaî (öl. 96/714), her ne kadar mezkûr yöntemi kullanan öğrencisi Hammâd b. Ebû Süleymân'ı (öl. 120/738) bu sebepten dolayı azarlayıp hadislerin yazımına karşı çıksa da onun da hatırlatma kabilinden notlar alma,¹⁷ sorup öğrenme,¹⁸ rivayeti tamamlama ve işi bittiğinde de imha etmek koşuluyla¹⁹ etrâf usulünde sakınca görmediği ifade edilmiştir.²⁰ Zira ilk devir ulemasının hadislerin yazılmasında çok ezberlenmesi taraftarı oldukları da hatırdan uzak tutulmamalıdır.²¹ Ayrıca etrâf çalışmaları, fihrist niteliğinde olduğundan bu tür eserlerde hadislerin tamamının yazılması da zorunlu değildir. Şu halde İbrâhîm en-Nehaî'nin,

-
- ⁴ Abdülmehdî Abdülkâdir el-Hâdî, *Turuku tahrîci hadîsi Resûlillâh* (b.y.: Mektebetü'l-İmân, 4. Basım, 1433/2012), 121.
- ⁵ Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Etrâfû Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Züheyr b. Nâsir en-Nâsir (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), 1/22.
- ⁶ A'zamî, Muhammed Mustafa, *İlk Devir Hadîs Edebiyatı ve Peygamberimiz'in Hadisleri'nin Tedvîn Târîhi*, çev. Hulûsi Yavuz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 165. (*Studies in Early Hadîth Literature* adıyla bilinen ilgili eserin Arapçaya tercümesinde söz konusu ifade yer almadığı için Türkçe çevirisinden istifade edilmiştir.)
- ⁷ Ebû Bekir Abdüssamet b. Bekr b. İbrâhîm Âl Âbid, *el-Medhal ilâ tahrîci'l-ehâdis ve'l-âsar ve'l-hükmü aleyhâ* (Medîne: Dâru't-Tarafeyn, 2. Basım, 1431/2010), 36.
- ⁸ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî ve târihu tedvînih* (b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1400/1980), 2/334.
- ⁹ Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *Fethu'l-mugîs bi şerhi elfiyeti'l-hadîs*, thk. Ali Hüseyin Ali (Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1423/2003), 2/13.
- ¹⁰ Âl Âbid, *el-Medhal ilâ tahrîci'l-ehâdis ve'l-âsar*, 36.
- ¹¹ A'zamî, *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*, 165.
- ¹² Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 2/13.
- ¹³ bk. Hasen b. Abdurrahman er-Râmürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1391/1971), 241.
- ¹⁴ bk. Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Milliyîn, 15. Basım, 2002), 4/199.
- ¹⁵ bk. Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-İclî, *Ma rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-duafâ ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 2/124.
- ¹⁶ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Kitâbü'l-ilel ve ma rifeti'r-ricâl*, thk. Vasiyyüllâh b. Muhammed Abbâs (Riyâd: Dâru'l-Hânî, 2. Basım, 1422/2001), 2/375 (No. 2673); Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 2/13.
- ¹⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl b. Berâm ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esedü'd-Dârânî (Riyâd: Dâru'l-Muğni, 1421/2000), "Mukaddime", 42.
- ¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi` li ahlâki'r-râvî ve adâbi's-sâmi*, thk. Mahmûd et-Tahhân (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1403/1983), 1/227.
- ¹⁹ Abdülkerîm b. Abdullah b. Abdurrahman b. Hamd el-Hudayr, *Şerhu kitâbi'l-ilm li Ebî Hayseme* (b.y.: y.y., ts.), 19.
- ²⁰ bk. Ebû Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî, *Kitâbü'l-ilm*, thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî (Riyâd: y.y., 1421/2001), 55; Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 2/13.
- ²¹ bk. Bağdâdî, *el-Câmi` li ahlâki'r-râvî*, 1/227.

hıfzın terkedilip sadece etrâflara itimat edilmesinden endişe ettiği için bu tür kayıtlara karşı çıktığı da söylenebilir.²²

Sonraki yıllarda ise bu yöntem hadisçiler arasında oldukça yaygınlık kazanmış, aralarında Ubeydullah b. Ömer (öl. 147/764),²³ Şu'be (öl. 160/776),²⁴ Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778),²⁵ İmam Mâlik (öl. 179/795), İsmâil b. Ayyâş (öl. 181/797),²⁶ ve Vekî'in (öl. 197/812)²⁷ de bulunduğu birçok kimse tarafından da benimsenmiştir. Bu bağlamda Yezîd b. Zürey' (öl. 182/798), beraberinde Şu'be'den tahammül ettiği hadislerden müteşekkil etrâf çalışması olmaksızın hocasının yanına gittiğini ve bu şekilde kendisine tahdîste bulunduğunu söylemiştir.²⁸ Bu rivayetten de Şu'be'nin, rivayetlerden pasaj yazılması şeklinde talebeleri tarafından kullanılan etrâf usulüne izin verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bahse konu metot, Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) tarafından da kullanılmıştır. Nitekim o, Ebû Alkame el-Ferevî'ye (öl. 190/805) ait etrâf yöntemi ile kaydedilmiş haberleri arz etmek ve aynı zamanda da ilgili nakilleri ondan dinlemek üzere Medîne'ye rihle gerçekleştirmiş ancak o sene Medîne'ye giremediği için amacına ulaşamamıştır.²⁹ Dolayısıyla mezkûr rivayetler, etrâf tarzının hicrî I. ve II. yüzyıllarda hadislerin hatırlanması amacıyla yaygın bir şekilde kullanıldığını, bu amaçla da muhaddisin ilim meclisine gelmeden önce hazırlık yapıp rivayetlerden bölümler yazdığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.³⁰

Muhaddisler, biraz önce belirttiğimiz ilk zamanlardaki uğraşlarının aksine rivayetlerin kitaplarda bir araya getirilmesi ile birlikte, çalışmalarını söz konusu eserlerde bulunan hadislerin tarihlerini aynı yerde bir araya getirmeye yoğunlaştırmışlar³¹ ve bu amaçla söz konusu haberlere hızlıca ulaşmak ve bir naklin farklı varyantlarına vâkıf olabilmek için etrâf usulünü kitap yazımında kullanmaya başlamışlardır.³² Böylece hadisin tümünü anımsatan bir parçasını verip ardından da ilgili naklin bütün isnadlarını veya belirli kaynaklar çerçevesinde geçtiği yerleri³³ isnadlarına da kısaca değinerek bildiren³⁴ etrâf kitapları telif etmişlerdir. Dolayısıyla mezkûr ürünler, araştırmacı açısından hadislerin kaynaklarını tespit için hazırlanan tahrîc çalışmaları³⁵ arasında sayılabileceği gibi bunların, musannif zaviyesinden bakıldığında bir tasnif sistemi olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Nitekim hadis metinlerinin tümünü yazmayıp geri kalanına delâlet edecek şekilde çoğunlukla baş taraftan bir parçasının zikredilmesi de tasnif yöntemleri arasında anılmıştır.³⁶ Böylece ya isnadı dikkate alarak ya da

²² Hudayr, *Şerhu kitâbi'l-İlim*, 19.

²³ bk. Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel*, 3/238 (No. 5048).

²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel*, 2/240 (No. 5055).

²⁵ A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî*, 2/335.

²⁶ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb* (Haydarâbâd: y.y., 1327), 1/324.

²⁷ A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî*, 2/335.

²⁸ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân el-Besevî, *Kitâbü'l-ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî (Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1410), 2/258.

²⁹ Beşîr Ali Ömer, *Menhecü'l-İmâm Ahmed fi'l-İlâli'ehâdis* (Riyâd: Vakkû's-Selâm, 1425/2005), 32.

³⁰ A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî*, 2/335.

³¹ Muhammed Ebû'l-Leys el-Hayrâbâdî, *Tahrîcü'l-hadîs neş'etühü ve menhecîyyetühü* (b.y.: İttihâd Bokokpedod Diyûbend, ts.), 99.

³² İbn Hacer, *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/23.

³³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 191; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe li beyânî meşhûri kütübî's-sünneti'l-müşerrefe* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 5. Basım, 1414/1993), 167.

³⁴ Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2011), 33.

³⁵ bk. Mahmûd et-Tahhân, *Usûlü't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd* (Beyrut: Dâru'l-Kur'ân-ı Kerîm, ts.), 10-11.

³⁶ Celâleddîn es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nebevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâriyâbî (Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 2. Basım, 1415), 2/598-601.

hadisten bir pasaj alınarak düzenlenen etrâflar,³⁷ hadislerin yerlerini tespitinde yardımcı kaynaklar olarak nitelendirilmiş,³⁸ ilk râvi veya hadis evvelinin bilinmesi halinde etrâf kitaplarına müracaat edilebileceği vurgulanmıştır.³⁹

2. Etrâf Kitaplarının Tertibi

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere başlangıçta müzakere ve ilgili hadislerle alakalı soru sormak için not alma tarzında hicrî I. asrın son çeyreğinde ortaya çıkan etrâf çalışmaları, hicrî 4. asırdan itibaren müstakil bir edebiyat haline dönüşmüş⁴⁰ ve tahrîc kolaylık sağlaması amacıyla rivayetlerin kaynaklarını göstermek üzere bir çeşit fihrist niteliğine bürünmüştür.⁴¹ Hadis fihristlerinin ilk formu olarak da nitelenen bu eserler,⁴² her sahâbî adı altında naklettiği hadislerin bir araya getirildiği, ilgili rivayetlerin baş tarafının yazıldığı veya sahâbe isimlerine göre alfabetik bir şekilde düzenlendiği ürünlerdir. Bu kapsamda mezkûr çalışmalarda, ilk râviye göre ya sahâbe ya tâbiîn veya bazen de tebe-i tâbiîn isimlerine biyografileriyle birlikte yer verilmiş, sonrasında da rivayet edilen hadis bir kısmı zikredilmiştir.⁴³

Etrâf çalışmalarının hedefleri arasında, bütün kitaplardaki isnadları bir araya getirmek olabileceği gibi bu amaç, belli eserlerde bulunan senedlerle de kayıtlanabilir.⁴⁴ Bu arada Mizzi'ye (öl. 742/1341) ait *Tuhfetü'l-esrâf*'ta olduğu şekliyle ya seneddeki râvilerin tamamı ya da Nâblûsî'nin (öl. 1143/1731) *Zehâiru'l-mevâris*'indeki gibi râvilerin bir kısmı da zikredilebilir.⁴⁵

Etrâf kitapları, başta *Sahîhayn* veya Kütüb-i Sitte'deki hadisleri ihtiva etmekte olup sahâbe adını esas alarak müsned türünde veya hadis metinlerine göre alfabetik olarak kaleme alınmıştır. Bunlardan ilki, bir açıdan müsned özelliği taşıyıp rivayetlerin sahâbe ismine, ondan rivayet edenlerin fazla olması halinde ise tâbiîn ve tebe-i tâbiîn adlarına göre alfabetik olarak düzenlenmişlerdir. Bu doğrultuda müsned türü etrâflarda her sahâbînin rivayetleri tespit edilip alfabetik olarak sıralanmakta ve hadislerden birer pasaj yazılarak ilgili naklin yerlerine kitap/bölüm olarak işaret edilmektedir.⁴⁶ İkinci nevi etrâf kitapları ise senedlere yer vermeksizin rivayetlerin ilk kısmından ya da bütünü anımsamayı mümkün kılan bir bölümünden birkaç sözcüğü vererek bu metinleri alfabetik bir tarzda sıralamak şeklinde tertip edilmişlerdir.⁴⁷ Söz konusu fasıl, hadis lafızlarından oluşabileceği gibi etrâf müellifinin *Hadîsü Cibrîl*, *Hadîsü'n-nugayr* gibi konuyla alakalı verdiği bir başlık şeklinde de olabilir.⁴⁸ Neticede hadis metinlerini esas alan etrâf çalışmalarında, bahse konu rivayetin bir pasajı genellikle de baş tarafı alfabetik sıra içinde verilmekte sonra da o metnin yer aldığı hadis kitaplarına değişik usullerle işaret olunmaktadır.⁴⁹ Zira sözü edilen eserlerin amaçları arasında

³⁷ Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 37-38.

³⁸ Âl Âbid, *el-Medhal ilâ tahrîci'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 29.

³⁹ Mehmet Görmez, "Tahrîc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/419.

⁴⁰ İbn Hacer, *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/23.

⁴¹ Yûsuf Abdurrahman el-Mar`aşlî, *İlmü fehreseti'l-hadis neş'etühü tetavvuruhü eşheru ma düvvine fih* (b.y.: Dâru'l-Ma`rife, 1406/1986), 23.

⁴² Mar`aşlî, *İlmü fehreseti'l-hadis*, 9.

⁴³ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbâuti'l-İslâmiyye, 1416/1995), 349; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 301.

⁴⁴ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 2/601; Sehâvî, *Fethu'l-mugîs*, 3/321.

⁴⁵ Hayrâbâdî, *Tahrîcü'l-hadis*, 98.

⁴⁶ bk. İbn Hacer, *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/23; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 241.

⁴⁷ Mehmet Yaşar Kandemir, "Etrâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/498.

⁴⁸ Hayrâbâdî, *Tahrîcü'l-hadis*, 98.

⁴⁹ bk. İbn Hacer, *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/23; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 241.

hem mezkûr hadisi diğerlerinden ayırt etmek⁵⁰ hem de ilgili naklin bütün sened ve tariklerinin bir araya getirilmesi de belirtilmiştir.⁵¹ Ancak etrâf musannifleri, rivayetin tamamını ortaya koymak maksadı taşımadıklarından ilk râviyi ve diğer hadislerden tefrik edecek şekilde hadisin sadece bir kısmını kaydetmekle yetinmişlerdir.⁵² Ayrıca bu tür eserlerden istifade edebilmek için haberin merfû olması halinde sahâbî, mevkuf olması durumunda ise tâbiîn râvinin bilinmesi gereklidir.⁵³

3. Etrâf Kitaplarının Faydaları

Etrâf kitapları, gerek râvi gerekse mervî ile ilgili birçok bilgiye ulaşma açısından faydalar sağlamaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Hadisin bütün tariklerini bir arada görme ve senedlerini araştırma konusunda kolaylık sağlaması,⁵⁴
2. Hadisin mütevâtir, garîb, azîz, meşhur, mütâbi` veya şahidliğinin tespitine imkân vermesi,⁵⁵
3. Seneddeki teferrüdün belirlenmesine yardımcı olması,⁵⁶
4. Bir rivayetin fert olup olmadığına yönelik i`tibar araştırmasını sağlaması,⁵⁷
5. Hadislerin, aslı kaynaklardaki yerlerinin tespitine imkân sunması,⁵⁸
6. Rivayetlerin âlî veya nâzil isnad olduklarına dair bilgiye ulaşma olanağı vermesi,⁵⁹
7. Senedde ittisal veya inkıta olup olmadığına saptanmasına yardımcı olup muttasıl senedler arasında tercihte kolaylık sağlaması,⁶⁰
8. Senedden düşen râvinin bilinmesine olanak sunması,⁶¹
9. Mürsel, mevkuf ve maktû rivayetlerin cemedilmesine fırsat vermesi,⁶²
10. Sahâbî veya diğer râvilerin naklettikleri hadislerin sayısal bilgisine ulaşılması,⁶³

⁵⁰ Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *İthâfû'l-mehere bi'l-fevâidi'l-mübtetekire min etrâfî'l-aşere*, thk. Züheyr b. Nâsir en-Nâsir (Medîne: Merkezü Hidmeti's-Sünne ve's-Sîreti'n-Nebeviyye, 1415/1994), 1/26 (*Tahkîk Mukaddimesi*).

⁵¹ İbn Hacer, *Etrâfû Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/23.

⁵² İbn Hacer, *İthâfû'l-mehere*, 1/24-25 (*Tahkîk Mukaddimesi*); Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. İsmâil es-San`ânî, *Tavzîhu'l-efkâr li meânî tenkîhi'l-enzâr*, thk. Ebû Abdurrahman Salâhuddîn b. Muhammed b. Avîza (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997), 1/208.

⁵³ Muhammed Mahmûd Bekkâr, *İlmü't-tahrîc ve devruhü fî hıfzî's-sünneti'n-nebeviyye* (Medîne: Mecmau'l-Melik Fahd li't-tabâati'l-mushafi's-şerîf, ts.), 39; Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 107.

⁵⁴ İbn Hacer, *Etrâfû Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/24; İbn Hacer, *İthâfû'l-mehere*, 1/30 (*Tahkîk Mukaddimesi*).

⁵⁵ İbn Hacer, *Etrâfû Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/24; Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh İbn Asâkir, *e'l-Mu'cemü'l-müştemil alâ zikri esmâi şuyûhi'l-eimmeti'n-nübel*, thk. Sekîne eş-Şihâbî (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 35-36; Hâdî, *Turuku tahrîci hadîsi Resûlillâh*, 122.

⁵⁶ Hâdî, *Turuku tahrîci hadîsi Resûlillâh*, 142.

⁵⁷ bk. Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, 491; Hâdî, *Turuku tahrîci hadîsi Resûlillâh*, 122.

⁵⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *İthâfû'l-mehere*, 1/25 (*Tahkîk Mukaddimesi*).

⁵⁹ İbn Hacer, *İthâfû'l-mehere*, 1/30 (*Tahkîk Mukaddimesi*); San`ânî, *Tavzîhu'l-efkâr*, 1/209.

⁶⁰ İbn Hacer, *Etrâfû Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/24; Bekkâr, *İlmü't-tahrîc*, 40.

⁶¹ Hâdî, *Turuku tahrîci hadîsi Resûlillâh*, 122.

⁶² Hâdî, *Turuku tahrîci hadîsi Resûlillâh*, 156.

⁶³ Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 49; Ebü Zür`a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî, *el-İtrâf bi evhâmi'l-etrâf*, haz. Muhammed b. Hamîd el-Avfi (Suudi Arabistan: y.y., ts.), 1/19 (Yüksek Lisans Tezi).

11. Kimliği açık bir şekilde belirtilmeyen râviler/mühmel hakkında bilgi edinilmesi,⁶⁴
12. Üzerinde etrâf çalışması yapılan aslı kaynaklarda yer alan haberlerde meydana gelebilecek matbaadan veya yazımdan kaynaklanan hataların düzeltilmesine kolaylık sunması,⁶⁵
13. Râvilerin nisbe ve künyelerinin tespiti,⁶⁶
14. Hadislerin tashîf, tahrîf ve tebdilden korunması,⁶⁷
15. İlk râvisinin bilinmesi,⁶⁸
16. Rivayetlerin sıhhat derecelerinin kolayca belirlenebilmesi,⁶⁹
17. Muallâ hadislerin böyle olmayanlardan ayırt edilebilmesi,⁷⁰
18. Etrâf müelliflerinin itimat ettikleri mahtût nüsha farklılıklarının bilinip söz konusu yazmaların matbu nüsha ile karşılaştırılması,⁷¹
19. Tertibi düzgün olmayan kitapların müretteb hale getirilmesi,⁷²
20. Râvilerin hata ve vehmlerinin tespiti,⁷³
21. Bir müellifin eserinde yer verdiği ancak hakkında hüküm beyan etmediği hadislerin durumunu başka musanniflerin kanaatlerinden öğrenme imkânı sunması,⁷⁴
22. Hadislerin içerdikleri konunun tespit edilebilmesine imkân sağlaması,⁷⁵
23. Farklı tarihlerin bilinmesi ile metin bütünlüğünün sağlanması,⁷⁶
24. Makâsîdü'ş-şerîayî ortaya koyabilecek şekilde sebep-i vürûdun tespit edilebilmesi⁷⁷ ve
25. Hadislerin kimler tarafından ve hangi konu altında tahrîc edildikleri bilgisini göstermesi.⁷⁸

Etrâf kitaplarının saydığımız söz konusu faydalarının yanı sıra; rivayette yer alan lafızların tamamına ulaşmaya imkân sunmaması,⁷⁹ ayrıca sahâbî veya tâbiîn râvinin bilinmesi halinde de aranılan hadise ulaşmada zorluk yaşanması⁸⁰ gibi bazı olumsuz yanları da bulunmaktadır.

⁶⁴ İbn Hacer, *Etrâfî Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/24; İbn Hacer, *İthâfî'l-meher*, 1/31 (*Tahkîk Mukaddimesi*).

⁶⁵ Irâkî, *el-İtrâf bi evhâmi'l-etrâf*, 1/19; İbn Hacer, *Etrâfî Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/24.

⁶⁶ İbn Hacer, *Etrâfî Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/25.

⁶⁷ Bekkâr, *İlmü't-tahrîc*, 40; Âl Âbid, *el-Medhal ilâ tahrîci'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 47.

⁶⁸ Hâdî, *Turuku tahrîci hadîsi Resûlillâh*, 157.

⁶⁹ Kandemir, "Etrâf", 11/498.

⁷⁰ İbn Asâkir, *el-Mu'cemü'l-müştemil*, 35-36.

⁷¹ Dahîl b. Sâlih el-Lahîdân, *Turuku't-tahrîc bi hasebî'r-râvî'l-a'lâ* (Medîne: el-Câmiatü'l-İslâmî, 1422), 158.

⁷² Irâkî, *el-İtrâf bi evhâmi'l-etrâf*, 1/39.

⁷³ Irâkî, *el-İtrâf b. evhâmi'l-etrâf*, 1/19.

⁷⁴ Halit Özkan, "Tuhfetü'l-eşrâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/358.

⁷⁵ San`ânî, *Tavzîhu'l-efkâr*, 1/208.

⁷⁶ Hâdî, *Turuku tahrîci hadîsi Resûlillâh*, 122.

⁷⁷ İbn Hacer, *Etrâfî Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/24.

⁷⁸ İbn Hacer, *Etrâfî Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/24; Bekkâr, *İlmü't-tahrîc*, 40.

⁷⁹ San`ânî, *Tavzîhu'l-efkâr*, 1/208; Hâdî, *Turuku tahrîci hadîsi Resûlillâh*, 137.

⁸⁰ Hâdî, *Turuku tahrîci hadîsi Resûlillâh*, 137.

4. Etrâf Kitapları

Yukarıda sıralanan yararları nedeniyle başta Kütüb-i Sitte olmak üzere pek çok rivayet kaynağı üzerine hicrî 4. asırdan itibaren etrâf kitapları telif edilmiş⁸¹ hatta bu alanda eser tasnif etmeyen muhaddisler uzuvları olmayan bir insana dahi benzetilmiştir.⁸² Bu sebeple rivayet türü eserlerin tasnif edilmesi birlikte bunlardan istifadeyi kolaylaştırmak için etrâf türü çalışmalar yapılmıştır. Bu aşamada kronolojiyi de dikkate alarak günümüze kadar kaleme alınan ilgili literatürü her biriyle alakalı tespit edebildiğimiz kısa malumatlarla birlikte şu şekilde sıralamak mümkündür:

4.1. İmam Mâlik'in (öl. 179/795) Muvatta'ı Üzerine Yapılan Etrâf Çalışmaları

4.1.1. *Etrâfü'l-Muvatta'-ı İmâm Mâlik*, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî (öl. 385/995): Söz konusu çalışma günümüze ulaşmamış olup Dârekutnî'nin kayıp eserleri arasında yer almaktadır.⁸³

4.1.2. *Etrâfü merâsîli'l-Muvatta'-ı İmâm Mâlik*, Dârekutnî: Söz konusu eser, günümüze kadar ulaşmış değildir.⁸⁴

4.1.3. *Etrâfü'l-Muvatta'*, Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071).⁸⁵

4.1.4. *Etrâfü ehâdîsi Mâlik*, Tâhir el-Makdisî (öl. 507/1113): Bu çalışma, on cüzden müteşekkildir.⁸⁶

4.1.5. *Etrâfü'l-Muvatta'/el-İmâ ilâ etrâfi ehâdîsi kitâbi'l-Muvatta'*, Ali b. İsâ ed-Dânî (öl. 532/1137): Müellifin mahtût eserleri arasında zikredilen eser, müsned tarzında tertip edilmiştir.⁸⁷

4.2. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i Üzerine Yapılan Etrâf Çalışmaları

Yaptığımız araştırmalar neticesinde *Müsned* için hazırlanmış bir adet etrâf çalışmasına ulaşabildik. Söz konusu eser şudur:

4.2.1. *İtfârü'l-müsnedi'l-mu'telî bi etrâfi'l-Müsnedi'l-Hanbelî*, İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449).⁸⁸ Bu kitap, Ahmed b. Hanbel'in rivayetlerini, oğlu Abdullah (öl. 290/903) ve *Müsnedü'l-İrâk* diye şöhret bulmuş⁸⁹ Ebü Bekr el-Katî'nin (öl. 378/988) ziyadelerini içermektedir.⁹⁰ Müsned tarzında hazırlanan⁹¹ ilgili kitapta *Müsned*deki sahâbî râviler ve onlardan nakilde bulunanlar alfabetik olarak sıralanmış, peşi sıra rivayetlerinin evvelinden bir bölüm yazılıp haberin Ahmed b. Hanbel'den sözü edilen râviye kadarki senedi verilmiştir.⁹²

⁸¹ Hâdî, *Turuku tahrîci hadîsi Resûlillâh*, 123.

⁸² San'ânî, *Tavzihu'l-efkâr*, 1/209.

⁸³ bk. Abdullah b. Dayfüllah er-Rahîlî, *el-İmâm Ebü'l-Hasen ed-Dârekutnî* (Cidde: Dâru'l-Endülüsi'l-Hadrâ, ts.), 236.

⁸⁴ bk. Rahîlî, *el-İmâm Ebü'l-Hasen ed-Dârekutnî*, 236.

⁸⁵ Ebü Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1425/2004), 1/16.

⁸⁶ İsmâîl b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî el-Bağdâdî, *Hedyyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-muhaddisîn* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/82.

⁸⁷ bk. Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî, *el-Gunye: Fihristü şüyûhi'l-Kâdî İyâz*, thk. Mâhir Züheyr Cerrâr (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1402/1982), 118; İbn Hacer, *İthâfü'l-meher*, 1/158 (*Tahkîk Mukaddimesi*).

⁸⁸ Bekkâr, *İlmü't-tahrîc*, 38.

⁸⁹ Ebü's-Safâ Selâhüddîn Halîl b. İzzeddîn Aybeg b. Abdullah es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâud - Türkî Mustafâ (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 6/180.

⁹⁰ Lahîdân, *Turuku't-tahrîc*, 177.

⁹¹ Mustafa b. Abdullah Hâcî Halîfe, *Keşfü'z-zünûn an esmâ'i'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdâd: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941), 1/81; Muhammed Muhammed Ebü Zehv, *el-Hadîs ve'l-muhaddisîn* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1404/1984), 452.

⁹² Mehmet Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/520.

4.3. *Buhârî'nin (öl. 256/870) el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine Yapılan Etrâf Çalışmaları*

4.3.1. *Etrâfî'l-Buhârî*, Muhammed b. Abilhâdî es-Sindî (öl. 1138/1726): Mezkûr çalışmanın yazma bir nüshası Cidde Muhammed Nasîf kütüphanesinde mevcuttur.⁹³

4.3.2. *Hayâtü'l-kârf bi etrâfî Sahîhi'l-Buhârî*, Muhammed b. Hâşim b. Abdülgâfûr b. Abdurrahman et-Tettevî es-Sindî (öl. 1174/1760): *Tuhfetü'l-eshrâf*'ta bulunan rivayetler arasından sadece Buhârî hadislerinin derlendiği bir ihtisar çalışmasıdır.⁹⁴ Söz konusu eserin yazma bir nüshası mevcuttur.⁹⁵

4.4. *Sahîhayn Üzerine Yapılan Etrâf Çalışmaları*

4.4.1. *Etrâfî's-sahîhayn/el-Cem'u beyne's-sahîhayn*, Ebû Mes'ûd Muhammed b. Ubeyd ed-Dımaşkî (öl. 401/1010): Etrâf edebiyatındaki mahareti ile tanınan Ebû Mes'ûd ed-Dımaşkî⁹⁶ tarafından sahâbe müsnedlerine göre tertip edilen bu eser, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinin hatırlatma kabilinden küçük bir kısmının alınması ile oluşturulmuştur. Ancak söz konusu çalışmanın günümüze kadar gelip gelmediği bilinmemektedir.⁹⁷

4.4.2. *Etrâfî's-sahîhayn*, Ebû Muhammed Halef b. Muhammed b. Ali el-Vasîfî (öl. 401/1010):⁹⁸ Üç cilt olduğu ifade edilen⁹⁹ bu kitapta, *Buhârî*'ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde bulunan rivayetlerin baş taraflarından bir kısmı alınarak yerlerine işaret edilmiştir.¹⁰⁰ İbn Asâkir (öl. 571/1176), söz konusu eserin, tertibi ve planından sitayişle söz etmiş ve hatasının azlığından bahsetmiştir.¹⁰¹ Bu sebeple olsa gerek daha sonra bu alanda kitap yazanların birçoğu ilgili çalışmanın genel planını benimsemişlerdir.¹⁰² Ayrıca söz konusu yapıt, aynı adı taşıyan Ebû Mes'ûd ed-Dımaşkî'nin eserinden daha değerli kabul edilmiş¹⁰³ ve bir yazma nüshasının Kâhîre Dâru'l-Kütüb'de bulunduğu da belirtilmiştir.¹⁰⁴

4.4.3. *el-Cem' beyne's-sahîhayn*, Ebû Bekr el-Berkânî (öl. 425/1034): Sahâbe müsnedlerine göre tertip edildiği ifade edilen¹⁰⁵ bu eserden bahsedilenler ilgili çalışmayı görmediklerini de belirtmişlerdir

4.4.4. *Etrâfî's-sahîhayn*, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfehânî (öl. 430/1038)¹⁰⁶

4.4.5. *Etrâfî's-sahîhayn*, Ebû Nuaym Ubeydullah b. Hasan b. Ahmed el-Haddâd el-İsfehânî (öl. 517/1123): Ebû Nuaym'a ait bu çalışmadan övgü ile bahsedilmiştir.¹⁰⁷

4.4.6. *el-Mu'lim fi etrâfî'l-Buhârî ve Müslim*, Ömer b. Bedr el-Mevsılî (öl. 622/1225): Müellif, mahtût olan bu kitabı hadislere göre alfabetik bir şekilde tertip etmiş, öncelikle *mut-tefekun aleyh* sonra da Buhârî ve Müslim'in tek başlarına naklettikleri haberleri zikretmiştir.

⁹³ İbn Hacer, *İthâfî'l-meher*, 1/36 (*Tahkîk Mukaddimesi*).

⁹⁴ Zirikî, *el-A'lâm*, 7/129-130; Özkan, "Tuhfetü'l-eshrâf", 41/357-358.

⁹⁵ bk. Muhammed Hâşim b. Abdülgâfûr b. Abdurrahman es-Sindî, *Hayâtü'l-kârf bi etrâfî sahîhi'l-Buhârî* (b.y.: Mektebetü Muhammed b. Türkî et-Türkî, ts.).

⁹⁶ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Ekrem el-Büsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1404/1984), 17/228.

⁹⁷ Mar`aşlî, *İlmü fehreseti'l-hadîs*, 68.

⁹⁸ Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*, 433-434.

⁹⁹ Zirikî, *el-A'lâm*, 2/311.

¹⁰⁰ Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. İbn Hibetullah b. Abdullah İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimeşk*, thk. Amr b. Gurâme el-Amravî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 77/16; Selman Başaran, "Halef el-Vâsîfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/239.

¹⁰¹ Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Kâsım Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye fi tabakâti'l-mâlikîyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/698.

¹⁰² Kandemir, "Etrâf", 11/499.

¹⁰³ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 17/260.

¹⁰⁴ Mar`aşlî, *İlmü fehreseti'l-hadîs*, 68.

¹⁰⁵ Bekkâr, *İlmü't-tahrîc*, 38.

¹⁰⁶ Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*, 434.

¹⁰⁷ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 19/487; Hâcî Halife, *Keşfü'z-zünûn*, 1/81.

Ayrıca Mevsilî, yer verdiği hadisin hemen kenarında ilgili rivayeti nakleden sahâbîlerin isimlerine de yer vermiştir.¹⁰⁸

4.4.7. Etrâfû's-sahîhayn, İbn Hacer el-Askalânî.¹⁰⁹

4.4.8. Kurretü'l-ayneyn bi etrâfî's-sahîhayn, Muhammed Fuâd Abdülbâkî (öl. 1968).¹¹⁰

4.5. İbn Mâce'nin (öl. 273/887) Sünen'i Üzerine Yapılan Etrâf Çalışmaları

4.5.1. Etrâfû Sünen-i İbn Mâce, İbnü'l-Kayserânî.¹¹¹

4.6. Tirmizî'nin (öl. 279/892) Sünen'i Üzerine Yapılan Etrâf Çalışmaları

4.6.1. Etrâfû Süneni't-Tirmizî, İbnü'l-Kayserânî: Bu çalışma, on cüzlük bir eserdir.¹¹²

4.7. Nesâî'nin (öl. 303/915) Sünen'i Üzerine Yapılan Etrâf Çalışmaları

4.7.1. Etrâfû Süneni'n-Nesâî, İbnü'l-Kayserânî: İlgili eser, yedi cüzden oluşmaktadır.¹¹³

4.8. Kütüb-i Sitte Üzerine Yapılan Etrâf Çalışmaları

4.8.1. Etrâfû'l-Kütübî's-Sitte, İbnü'l-Kayserânî: İbn Asâkir, bu çalışmanın müellifin el yazısı ile yazılmış bir nüshasını gördüğünü ancak pek çok yerinde fâhiş hatalar bulunduğunu ifade etmiştir.¹¹⁴ Mezkûr eser, Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn el-Hüseynî ed-Dîmeşkî (öl. 765/1364) tarafından ihtisar edilerek yeniden düzenlenmiştir.¹¹⁵

4.8.2. el-Misbâh fi etrâfî ehâdisi'l-mesânîdi's-sitte, İbnü'l-Kayserânî: Bu yapıt, on cüzden müteşekkildir.¹¹⁶

4.8.3. Etrâfû's-sitte, Ebû Bekir Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Kastallânî (öl. 686/1287).¹¹⁷

4.9. Kütüb-i Hamse¹¹⁸ Üzerine Yapılan Etrâf Çalışmaları

4.9.1. Etrâfû'l-kütübî'l-hamse/el-Levâmi` fi'l-cem` beyne's-sihâh ve'l-cevâmi`, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Sâbit et-Tarkî (öl. 521/1127): Bahse konu çalışma, mahtût bir eser olup hadislerin sahâbî râvilerine göre tasnif edilmiştir.¹¹⁹

4.10. Kütüb-i Erbaa¹²⁰ Üzerine Yapılan Etrâf Çalışmaları

¹⁰⁸ Irâkî, *el-İtrâf b. evhâmi'l-etrâf*, 1/21-22.

¹⁰⁹ Hâcî Halîfe, *Keşfü'z-zünûn*, 1/81; Kâsım Mahlûf, *Şeceretü'n-nûri'z-zekiyye*, 1/698.

¹¹⁰ Mar`aşlî, *İlmü fehreseti'l-hadis*, 64.

¹¹¹ Irâkî, *el-İtrâf bi evhâmi'l-etrâf*, 1/19.

¹¹² Irâkî, *el-İtrâf bi evhâmi'l-etrâf*, 1/19.

¹¹³ Irâkî, *el-İtrâf bi evhâmi'l-etrâf*, 1/19; İsmâil el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/82.

¹¹⁴ Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehebî, *el-Muğni fi'd-duafâ*, thk. Nüreddîn İtr (Katar: Dâru İhyâi't-Türâs, ts.), 2/214; Bekkâr, *İlmü't-tahrîc*, 37; Mehmet Yaşar Kandemir, "İbnü'l-Kayserânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/110.

¹¹⁵ Hâcî Halîfe, *Keşfü'z-zünûn*, 1/81; Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-muhaddisün*, 434.

¹¹⁶ İsmâil el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/82.

¹¹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *İthâfû'l-mehera*, 1/102 (*Tahkik Mukaddimesi*); Lahidân, *Turuku't-tahrîc*, 157.

¹¹⁸ Kütüb-i Hamse tabiri, İbn Mâce'nin *Süneni* hariç Kütüb-i Sitte'nin diğer kitapları için kullanılmıştır. bk. Ebû Zehv, *el-Hadis ve'l-muhaddisün*, 367.

¹¹⁹ Sehâvî, *Fethu'l-mugis*, 3/321; Ali Abdülbâsit Mezîd, *Minhâcü'l-muhaddisîn fi'l-karni'l-evveli'l-hicrî ve hatta asrine'l-hâdir* (b.y.: el-Heyetü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, ts.), 379; Bekkâr, *İlmü't-tahrîc*, 37; Ahmed b. Muhammed b. Sıddîk el-Gamârî, *Husûlü't-tefrîc bi usûli't-tahrîc* (Riyâd: Mektebetü Taberiyye, 1414/1994), 46; Kandemir, "Etrâf", 11/499.

¹²⁰ Kütüb-i Erbaa ifadesi, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'leri için kullanılmaktadır. bk. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-hâsis şerhu ihtisârî ulûmi'l-hadis* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, ts.), 27; Aydınlu, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 156.

4.10.1. Etrâfî's-süneni'l-erbaa, İbn Asâkir: Üç ciltten oluşan bu eser, ilgili eserlerde bulunan rivayetleri nakleden sahâbî râviler esas alınarak alfabetik olarak düzenlenmiştir. Bu çalışma, *el-İsrâf alâ ma'rifeti'l-etrâf* diye de isimlendirilmiştir.¹²¹

4.11. Kütüb-i Seb'a¹²² Üzerine Yapılan Etrâf Çalışmaları

4.11.1. Zehâirü'l-mevâris fi'd-delâleti alâ mevâzi'l-hadîs/Etrâfî'l-kütübî's-seb'a, Abdülganî b. İsmâîl en-Nâblûsî: Müellifin ilgili eseri, Kütüb-i Sitte ile İmam Mâlik'in *Muvatta'*ı kapsamaktadır.¹²³ *Tuhfetü'l-eşrâf*'ın tertibi esas alınarak düzenlenmiş olan bu çalışma, onun ihtisarı gibidir ve sahâbe adlarına göre yedi bölüm halinde tertip edilmiştir.¹²⁴ Sözü edilen kısımları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Bölüm: Erkek sahâbilerin hadisleri,
2. Bölüm: Sahâbeden künyeleri ile meşhur olanların hadisleri,
3. Bölüm: Erkek sahâbilerden mübhem olanların hadisleri,
4. Bölüm: Kadın sahâbilerin hadisleri,
5. Bölüm: Künyeleri ile meşhur kadın sahâbilerin hadisleri,
6. Bölüm: Kadın sahâbilerden mübhem olanların hadisleri,
7. Bölüm: Mürsel hadisler. Bu kısım, irsâlde bulunanların künyeleri, mübhem mürsiler ve kadınların mürselleri olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.¹²⁵

Sözü edilen kitapta yer verilen hadislerin esas kaynaklarına işaret etmek üzere; Buhârî'nin *Sahîh'i* (ح), Müslim'in *Sahîh'i* (م), Ebû Dâvûd'un *Sünen'i* (د), Tirmizî'nin *Sünen'i* (ت), Nesâî'nin *el-Müctebâ'sı* (س), İbn Mâce'nin *Sünen'i* (أ) ve İmam Mâlik'in *Muvatta'*ı ise (ط) rumuzları ile gösterilmiştir.

İlgili eserde ihtisar amaçlı sadece müellifin şeyhi zikredilmiş, senedin diğer râvilerine ise yer verilmemiştir. Ayrıca tekrardan kaçınmak üzere bir grup sahâbî tarafından nakledilen hadisten yalnızca birisinin verilmesi ile yetinilmiştir. Kitapta toplam 12302 rivayet bulunmaktadır.¹²⁶

4.11.2. Tevrîsü'l-mevâris fi'd-delâle ale'l-mevdii'l-ehâdis fi etrâfî'l-kütübî's-seb'a, Abdülganî b. İsmâîl en-Nâblûsî.¹²⁷

4.12. İbn Hibbân'ın (öl. 354/965) Sahîh'i Üzerine Yapılan Etrâf Çalışmaları

4.12.1. Etrâfî Sahîh-i İbn Hibbân, Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn İrâkî (öl. 806/1404). İlgili kitap, İrâkî'nin tamamlamaya imkan bulmadığı eserleri arasında sayılmaktadır.¹²⁸

4.13. Dârekutnî'nin Sünen'i Üzerine Yapılan Etrâf Çalışmaları

4.13.1. Etrâfî'l-garâib ve'l-efrâd/el-Etrâf li'l-efrâd li'd-Dârekutnî, İbnü'l-Kayserânî: Müsned tertibinde tasnif edilmiş olan bu eser, Dârekutnî'nin *el-Fevâidü'l-efrâd (etrâf)* isimli çalışmasının alfabetik düzenlenmesinden ibarettir.¹²⁹

¹²¹ Hâcî Halife, *Keşfü'z-zünûn*, 1/81; Zirikî, *el-A'lâm*, 4/273; Gamârî, *Husûlü't-tefrîc*, 46.

¹²² Kütüb-i Seb'a ile Sahîhayn, Sünen-i Erbaa ve İmam Mâlik'in *Muvatta'*ı kastedilmiştir. bk. Bekkâr, *İlmü't-tahrîc*, 38; Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 157.

¹²³ Hayrâbâdî, *Tahrîcü'l-hadîs*, 100.

¹²⁴ İtr, *Menhecü'n-nakd*, 202; Muhammed Accâc el-Hatîb, *Lemahât fi'l-mektebeti ve'l-bahs ve'l-mesâdir* (Beyrut: Mektebetü'r-Risâle, 1413/1993), 200-201.

¹²⁵ Accâc el-Hatîb, *Lemahât*, 200-201; Hayrâbâdî, *Tahrîcü'l-hadîs*, 111; Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 57-58.

¹²⁶ Şihri, *İlmü't-tahrîc*, 79; Hayrâbâdî, *Tahrîcü'l-hadîs*, 112; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 242.

¹²⁷ İsmâîl el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/591.

¹²⁸ Ebû Yahya Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Zekeriyâ es-Süneykî, *Fethu'l-bâkî bi şerhi elfiyetü'l-İrâkî*, thk. Abdüllatîf el-Hemîm - Mâhir Yâsin Fahl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002), 1/22; Bekkâr, *İlmü't-tahrîc*, 38.

¹²⁹ Zirikî, *el-A'lâm*, 6/171; Mar'aşlî, *İlmü fehreseti'l-hadîs*, 69; Kandemir, "İbnü'l-Kayserânî", 21/110.

4.14. Kütüb-i Sitte ve Diğer Eserler Üzerine Yapılan Etrâf Çalışmaları

4.14.1. *Tuhfetü'l-eşrâf bi ma'rifeti'l-etraf*, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî: Müellif, Halef el-Vâsıtî ve Ebû Mes'ûd ed-Dimeşki'nin etrâfları ile İbn Asâkir'in *el-İşrâf alâ ma'rifeti'l-etraf* adlı eserlerini esas almış ve bu çalışmasında ilgili kitaplardaki hata ve yanlışları düzeltmiştir.¹³⁰ Mizzî, müsned tarzında tasnif ettiği bu eserinde sahâbe isimlerini alfabetik olarak sıralamış, ilgili sahâbîden birden fazla nakilde bulunan râvi bulunması halinde ise onların da adlarını aynı şekilde tertip etmiştir.

Kitap, Kütüb-i Sitte'nin yanı sıra Müslim'in Mukaddimesi, Ebû Dâvûd'un *el-Merâsil*, Tirmizî'nin *el-İlelü's-sagîr* ve *eş-Şemâilü'n-nebeviyye* ve Nesâî'ye ait *es-Sünenü'l-kübrâ* ile *Amelü'l-yevm ve'l-leyle* isimli eserlerdeki râviler dikkate alınarak hazırlanmış;¹³¹ kavli hadislerde rivayetin bir kısmı, fiili olanlarında ise bahse konu rivayetin içeriği hakkında bilgi verilmiştir.¹³²

Musannif, eserinde Kütüb-i Sitte'nin hadislerini müsned ve mürsel olarak taksim etmiş ve tekrarları ile birlikte 19595 rivayete yer vermiştir.¹³³ Râviler; isimleri bilinenler, künyeleri ile meşhur olanlar, babalarına veya dedelerine nispet edilenler, adları bilinmeyenler ve kadınlar şeklinde beş grupta sıralanmış, senedler tam bir şekilde zikredilmiş, metinlerin sadece baş tarafı ya da varsa hadisin meşhur ismi ile kaydedilmiştir.¹³⁴

Mizzî, her bir sahâbînin biyografisi altında ilgili ismin nakillerini zikretmiş ancak bunu yaparken herhangi bir tertibi esas almamıştır. Kütüb-i Sitte'yi de sıhhat derecelerine göre tertip etmiş,¹³⁵ sırayla Kütüb-i Sitte, Kütüb-i Hamse daha sonrasında ise Kütüb-i Erbaa rivayetlerine yer vermiştir.

Müellif, kitabında yer verdiği hadislerin aslı kaynaklarına işaret etmek üzere:

Kütüb-i Sitte'deki hadisler için, "ع",

Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'inde muttasıl olarak tahrîc ettiklerine, "ح",

Buhârî'nin istişhâd amaçlı muallak rivayetlerine, "خت",

Müslim'in nakillerine, "م",

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'indekilere, "د",

Ebû Dâvûd'un *el-Merâsil* adlı eserindeki haberlere, "مد",

Tirmizî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'indekilere, "ت",

Tirmizî'nin *Şemâil* adlı eserinde bulunanlara, "تم",

Nesâî'nin *el-Müctebâ*'sındakiler için, "س",

Nesâî'nin *Amelü'l-yevm ve'l-leyle* adlı eserindekilere, "سي",

İbn Mâce'nin *Sünen*'indekilere için, "ق" ve

Kendisinin Vâsıtî ve Ebû Ubeyd ed-Dımaşki'nin eserlerinde bulunan hadislerle dair zikrettiği ilave bilgileri göstermek üzere de "ز", rumuzlarını kullanmıştır. İbn Asâkir'e yaptığı istidrâklar için ise "ك" işaretinden yararlanmıştır.¹³⁶

¹³⁰ bk. Ebü'l-Haccâc el-Mizzî, *Tuhfetü'l-eşrâf bi ma'rifeti'l-etraf maa en-nuketü'z-zirâf ale'l-etraf*, thk. Abdüssamed Şerefüddîn (b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım, 1983/1403), 1/4-5; Hayrâbâdî, *Tahrîcü'l-hadîs*, 101.

¹³¹ bk. Mizzî, *Tuhfetü'l-eşrâf*, 1/3-4; İtr, *Menhecü'n-nakd*, 202; Özkan, "Tuhfetü'l-eşrâf", 41/357.

¹³² Adâb Mahmûd el-Habş, *Muhâdarât fî ilmi tahrîci'l-hadîs ve nakdih* (Ammân: Dâru'l-Furkân, 1419/2008), 43.

¹³³ Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, *Tedvînü's-sünneti'n-nebeviyye neş'etühü ve tetevvuruhu* (Riyâd: Dâru'l-Hicre, 1417/1996), 228.

¹³⁴ Hayrâbâdî, *Tahrîcü'l-hadîs*, 102; Özkan, "Tuhfetü'l-eşrâf", 41: 357.

¹³⁵ Hayrâbâdî, *Tahrîcü'l-hadîs*, 102; Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 53-54.

¹³⁶ bk. Mizzî, *Tuhfetü'l-eşrâf*, 1/6; Hayrâbâdî, *Tahrîcü'l-hadîs*, 103-104; Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 52; Gamârî, *Husûlü't-tefrîc*, 47.

360 | Fatih Mehmet Yılmaz. Tasnif ve Tahrîc Usulü Olarak Etrâflar

Neticede mezkûr çalışma, hadislerin tahrîcinde başvuru kaynağı haline dönüşmüş,¹³⁷ bu özelliği sebebiyle de ilgili eser üzerinde bir çok çalışma yapılmıştır. Bunları da şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. *Muhtasaru'l-etrâf*, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî (öl. 748/1348).¹³⁸
2. *Muhtasaru'l-etrâf*, Şehâbeddîn Ahmed b. Enderesî, (öl. 750/1349).¹³⁹
3. *Evhâmü'l-etrâf/et-Taakkub ale'l-etrâf*, Moğultay b. Kılıç (öl. 762/1361): Mizzi'nin *Tuhfetü'l-esrâf*'ına tenkitlerini içermektedir.¹⁴⁰
4. *el-Keşşâf fi ma'rifeti'l-etrâf*: Muhammed b. Ali b. el-Hasen b. Hamze ed-Dımeşkî (öl. 765/1363): *Tuhfetü'l-esrâf*'ın muhtasarı olup¹⁴¹ iki ciltten müteşekkildir.¹⁴² Eserde hadislerin başlangıç kısımları alfabetik olarak tertip edilmiştir.¹⁴³
5. *el-İsrâf alâ ma'rifeti'l-etrâf/el-İsrâf ale'l-etrâf*, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nüreddîn el-Ensârî İbnü'l-Mülakkın (öl. 804/1401):¹⁴⁴ Bilindiği kadarıyla kitap matbu değildir.¹⁴⁵
6. *el-Etrâf (el-İtrâf) bi evhâmi'l-etrâf*, Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî (826/1423): İbnü'l-İrâkî'nin, *Tuhfetü'l-esrâf*'taki bazı hataları düzeltmek için babası Zeynüddîn el-İrâkî ve kendisinin değerlendirmelerini de ilave ederek müsned tertibinde kaleme aldığı bir çalışmadır.¹⁴⁶ Yûsuf el-Hût'un tahkiki ile yayımlanmıştır.¹⁴⁷
7. *en-Nüketü'z-zirâf ale'l-etrâf*, İbn Hacer el-Askalânî: *Tuhfetü'l-esrâf*'ta var olan bazı yanlışlıkları tashih ve ikmâl etmek amacıyla müsned şeklinde telif edilmiştir. Mezkûr çalışma, Mizzi'nin *Tuhfetü'l-esrâf*'ı ile birlikte hamişinde basılmıştır.¹⁴⁸
8. *Tekmilü'l-etrâf*, Bedrüddîn el-Aynî (öl. 855/1451): *Tuhfetü'l-esrâf*'ın ihtisârı mahiyetindeki bu eserin yazma nüshası İstanbul Şehîd Ali Paşa Kütüphanesi'nde mevcuttur.¹⁴⁹
9. *el-İsrâf ale'l-cem` beyne'n-nüketi'z-zirâf ve tuhfeti'l-esrâf*, Takiyyüddîn Muhammed b. Muhammed b. Fehd el-Mekkî (öl. 871/1466): Mizzi'nin *Tuhfetü'l-esrâf*'ile İbn Hacer'in *en-Nüketü'z-zirâf*' isimli eserlerinin bir araya getirildiği çalışmadır.¹⁵⁰
10. *İltâfî'l-esrâf bi zehri'l-etrâf*, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ca'fer el-Kâhîrî el-Hüseynî İbn Kamer (öl. 876/1471).¹⁵¹

¹³⁷ Itr, *Menhecü'n-nakd*, 202.

¹³⁸ Abdurrahman b. Ebû Bekir Celâleddîn es-Süyûtî, *Zeylû tabakâti'l-huffâz li'z-Zehebî*, thk. Zekeriyya Umeyrât (b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 231.

¹³⁹ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemâl*, 1/25.

¹⁴⁰ Moğultay b. Kuleyh b. Abdullah el-Bekcerî, *et-Terâcimü's-sâkita min kitâbi ikmâli tehzîbi'l-kemâl li Moğultay*, thk. Komisyon (Riyâd: Dâru'l-Muhaddis, 1426), 30.

¹⁴¹ Özkan, "Tuhfetü'l-esrâf", 41/357.

¹⁴² Hâcî Halîfe, *Keşfü'z-zünûn*, 2/163.

¹⁴³ Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 47.

¹⁴⁴ Bekkâr, *İlmü't-tahrîc*, 37.

¹⁴⁵ Zehrânî, *Tedvînü's-sünneti'n-nebeviyye*, 226; Gamârî, *Husûlü't-tefrîc*, 46.

¹⁴⁶ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/148; Zehrânî, *Tedvînü's-sünneti'n-nebeviyye*, 226; Gamârî, *Husûlü't-tefrîc*, 46.

¹⁴⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Mahmûd en-Nâcî, *Acâletü'l-ımlâ el-müteyessira mine't-teznîb*, thk. İbrâhîm b. Hammâd er-Rîs - Muhammed b. Abdullah b. Ali el-Kannâs (Riyâd: Mekteberü'l-Meârif, 1420/1999), 5/1280.

¹⁴⁸ bk. Zehrânî, *Tedvînü's-sünneti'n-nebeviyye*, 226; Tahhân, *Usûlü't-tahrîc*, 123.

¹⁴⁹ bk. Sâlih Yûsuf Ma'tûk, *Bedrüddîn el-Aynî ve eserühü fi ilmi'l-hadîs* (b.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts.), 261.

¹⁵⁰ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1992), 1/26.

¹⁵¹ İbn Hacer, *İthâfî'l-mehera*, 1/40 (*Tahkîk Mukaddimesi*).

11. *et-Tuhâfû'z-zırâf fî telhîsi'l-etrâf*, Abdurrahman b. Ali el-Alkâmî (öl. 969/1561): *Tuhfetü'l-etrâf*'ın ihtisarıdır.¹⁵²

4.14.2. Câmiu'l-mesânîd ve's-süneni'l-hâdî li akvâmi's-senen, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (öl. 774/1373): Müellif, hocası Mizzî'nin eseri *Tuhfetü'l-etrâf*'ta takip ettiği usulden yararlanmış,¹⁵³ İmam Mâlik'in *Muvatta'*, İbn Ebû Şeybe'nin (öl. 235/849) *Musannefi*, Kütüb-i Sitte, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (öl. 204/819), Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (öl. 317/919) ve Bezzâr'ın (öl. 292/905) *Müsned*'leri ile İbn Huzeyme'nin *Sahîh'i*, Taberânî'nin (öl. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebîr'i* ve Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (öl. 405/1014) *Müstedrek*'inde mevcut hadisleri ele alıp mezkûr kaynaklarda rivayeti bulunan sahâbîleri alfabetik bir şekilde sıralamış, rivayetlerin tamamını bir araya getirmiş, sahâbe ve diğer râvilerin hayatları hakkında bilgi vermiştir.¹⁵⁴

İbn Kesîr, ilgili eserinde Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini esas almış, öncelikle rivayeti binden az olan sahâbîlere, sonra üstünlük sırasına göre Hulefâ-yi Râşidîn'e daha sonra da binden fazla hadis rivayet eden muksîrûn sahâbenin nakillerine yer vermiştir.¹⁵⁵

4.14.3. el-Müsnedü'l-câmi' li ehâdîsi's-sitte ve müellefâtü ashâbihe'l-uhrâ, Beşşâr Avvâd, Ebü'l-Meâtî Muhammed Nûrî, Ahmed Abdürrezzâk İd, Eymen ez-Zâmilî ve Mahmûd Halîl: Eser, Kütüb-i Sitte'nin yanı sıra İmam Mâlik'in *Muvatta'*, Humeydî (öl. 219/834), Ahmed b. Hanbel ve Abd b. Humeyd'in (öl. 249/863) *Müsned*'leri, Dârimî'nin (öl. 255/869) *Süneni*' ve İbn Huzeyme'nin (öl. 311/924) *Sahîh'i*ni ihtiva etmektedir.¹⁵⁶

4.15. Diğer Eserler Üzerine Yapılan Etrâf Çalışmaları

4.15.1. Etrâfû ehâdîsi Ebi Hanîfe, İbnü'l-Kayserânî.¹⁵⁷

4.15.2. el-Înâre fî etrâfi'l-muhtâre/Etrâfû'l-ehâdîsi'l-muhtâre, İbn Hacer el-Askalânî: Ziyâeddîn el-Makdisî'nin (öl. 643/1245) *el-Ehâdîsü'l-muhtâre mimmâ lem yuhricühü'l-Buhârî ve Müslim fî Sahîhahayhimâ* adlı Sahîhahayn haricinde özellikle müsned, sünen, tabakat ve tarih kitaplarıyla cüz gibi gibi derlemelerde bulunan sahih rivayetleri topladığı¹⁵⁸ eserinin İbn Hacer tarafından yapılan bir ciltlik etrâfidir.¹⁵⁹ İbn Hacer, söz konusu kitabı ikinci Yemen seyahati esnasında kaybetmiştir.¹⁶⁰

4.15.3. Etrâfû'l-mesânîdi'l-isneyaşere, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl el-Bûsîrî (öl. 840/1436): Çalışma, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Humeydî, Müsedded b. Müserhed (öl. 228/843), Ahmed b. Hanbel, Adenî (öl. 243/857), Bezzâr, İbn Ebû Şeybe, Ahmed b. Menî' (öl. 244/858), Abd b. Humeyd, Hâris b. Muhammed b. Ebû Üsâme (öl. 282/895), Ebû Ya'lâ ve İshâk b. Râhûye'nin (öl. 238/853) *Müsned*'leri, ilgili eserlerdeki rivayetlerin senedleri ve söz konusu haberlerin hükümlerini içermektedir.¹⁶¹

4.15.4. İthâfû'l-hiyeretü'l-mehera bi zevâidi'l-mesânîdi'l-aşere/Etrâfû'l-mesânîdi'l-aşere, Bûsîrî: İlgili kitap, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Humeydî, Müsedded, Adenî, İshâk b. Râhûye,

¹⁵² Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/196.

¹⁵³ Lahîdân, *Turuku't-tahrîc*, 180.

¹⁵⁴ Lahîdân, *Turuku't-tahrîc*, 180-183; Bekkâr, *İlmü't-tahrîc*, 38; Abdülkerim Özeydî, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/133.

¹⁵⁵ Lahîdân, *Turuku't-tahrîc*, 182-183.

¹⁵⁶ Bekkâr, *İlmü't-tahrîc*, 38-39.

¹⁵⁷ İsmâîl el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/82.

¹⁵⁸ Mehmet Efendioğlu, "Ziyâeddîn el-Makdisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/492.

¹⁵⁹ Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*, 452.

¹⁶⁰ Mehmet Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/520.

¹⁶¹ Gamârî, *Husûlü't-tefrîc*, 47.

362 | Fatih Mehmet Yılmaz. Tasnif ve Tahrîc Usulü Olarak Etrâflar

İbn Ebû Şeybe, Ahmed b. Menî, Abd b. Humejd, Ebû Üsâme ve Ebû Ya'lâ'nın¹⁶² *Müsned*'lerinde bulunupta Kütüb-i Sitte'de tahrîc edilmemiş hadisleri toplamaktadır. Müellif, 823/1420 yılında tamamladığı bu çalışmayı sonrasında senedlerini hafız ederek ihtisar etmiştir.¹⁶³

4.15.5. *Tesdîdü'l-kavs fi etrâfi'l-müsnedi'l-firdevs/Etrâfû müsnedi'l-firdevs*, İbn Hacer el-Askalânî.¹⁶⁴

4.15.6. *İthâfû'l-mehere bi'l-fevâidi'l-mübtekire min etrâfi'l-aşere*, İbn Hacer el-Askalânî: Müsned tarzında telif edilen ve sekiz mücelleden oluşan bu çalışma, İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*, İmam Şâfiî (öl. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'leri, Dârimî ve Dârekutnî'nin *Sünen*'leri, İbnü'l-Cârûd'un (öl. 307/919) *Müntekâ'sı*, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'leri, Hâkim'in *Müstedrek*i, Ebû Avâne'nin (öl. 316/929) *Müstahrec* ve Tahâvî'nin (öl. 321/933) *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı kitaplarını içermektedir.¹⁶⁵

Bu eserde Dârimî'nin *Sünen*'i (مي), İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'i (خز), İbnü'l-Cârûd'un *Müntekâ'sı* (ج), Ebû Avâne'nin *el-Müstahrec*'i (ع), İbn Hibbân'ın *Sahîh*'i (حب), Hâkim'in *Müstedrek*i (ك), Dârekutnî'nin *Sünen*'i (قط) ve Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'i (طح) rumuzları ile gösterilirken; İmam Mâlik'in *Muvatta'*, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'lerinin isimleri ise açık olarak zikredilmiştir.¹⁶⁶ Söz konusu kitap ile ilgili Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Ali el-Alkâmî (öl. 969/1561) tarafından yapılan *Muhtasaru ithâfi'l-mehere bi etrâfi'l-aşere* isimli muhtasar çalışma da mevcuttur.¹⁶⁷

4.15.7. *el-Fevâidü'l-mecmûa bi etrâfi'l-eczâi'l-mesmûa*, İbn Hacer: Musannifi tarafından konulara göre düzenlenmiş bir ciltlik eserdir.¹⁶⁸

4.15.8. *el-Eczâ' bi etrâfi'l-eczâ'*, İbn Hacer el-Askalânî: Müsned tertibinde kaleme alınmıştır.¹⁶⁹

4.15.9. *İtrâfû'l-eşraf bi'l-işraf ale'l-etrâf*, Süyûtî (öl. 911/1505).¹⁷⁰

4.15.10. *Lemmü'l-etrâf ve dammü'l-etrâf*, Süyûtî.¹⁷¹

4.15.11. *Mevsûatu etrâfi'l-hadîsi'n-nebevîyyi's-şerîf*, Saîd Besyûnî Zağlûl: Hadisin yanı sıra siyer, fıkıh, ve tefsirle alakalı yüz elli kitabı içeren bu çalışma, hadis metinlerini alfabetik olarak sıralamış ve burada da ilgili yüz elli esere remizlerle işaret edilerek on bir cilt halinde basılmıştır.¹⁷²

Netice itibarıyla temel hadis müdevvenatının tasnifinden yaklaşık bir asır sonra ilk dönemlerdeki işlevinden farklı olarak başta Kütüb-i Sitte olmak üzere pek çok eserle alakalı fihrist niteliğinde etrâf kitapları telif edilmiş ve böylece alana ilişkin bir literatür oluşmuştur.

¹⁶² Hayrâbâdî, *Tahrîcü'l-hadîs*, 100; Abdülgafûr b. Abdülhak el-Belûşî, *İlmü't-tahrîc ve devruhü fi hîdmeti's-sünne* (b.y.: Mecmau'l-Melik Fahd li Tıbbâati'l-Mushafi's-Şerîf, ts.), 97-98; Mezîd, *Minhâcü'l-muhaddisîn*, 442-443.

¹⁶³ İsmail Lütî Çakan, "Bûsîrî, Ahmed b. Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/468.

¹⁶⁴ Zehrânî, *Tedvînü's-sünneti'n-nebevîyye*, 227.

¹⁶⁵ Bekkâr, *İlmü't-tahrîc*, 37; Şihrî, *İlmü't-tahrîc*, 22.

¹⁶⁶ Hayrâbâdî, *Tahrîcü'l-hadîs*, 113.

¹⁶⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/195.

¹⁶⁸ Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *Nazmü'l-ikyân fi a'yâni'l-a'yân*, thk. Philip Hitti (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 49; Abdürraûf el-Münâvî, *el-Mevâkîf ve'd-dürer fi şerhi nuhbeti'l-fiker*; thk. Murtezâ ez-Zeyn Ahmed (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999), 1: 141; Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", 19/520.

¹⁶⁹ Münâvî, *el-Mevâkîf ve'd-dürer*, 1/141; Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", 19/520-521.

¹⁷⁰ Celâleddîn Abdurrahman es-Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm (b.y.: yy., 1387/1967), 1/341.

¹⁷¹ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, 1: 341; İbn Hacer, *İthâfû'l-mehere*, 1/41 (*Tahkîk Mukaddimesi*).

¹⁷² bk. Haldûn b. Muhammed Selîm el-Ahdeb, *et-Tasnîf fi's-sünneti'n-nebevîyye* (b.y.: Mecmau'l-Melik Fahd li Tıbbâati'l-Mushafi's-Şerîf, ts.), 84; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 243.

Sonuç

Hadislerin muhafazası için Hz. Peygamber döneminden itibaren sahâbe tarafından hıfz ve kısmen de olsa kitâbet ile başlatılan süreç, sonraki dönemlerde de yoğun bir şekilde devam ettirilmiştir. Nitekim ilerleyen yıllarda okuma-yazma lehine yaşanan olumlu gelişmeler, hadis literatürünün kayıt altına alınması sürecine de yansımış bu bağlamda ilim meclislerine iştirak eden öğrenciler, rivayetlerin tahammülü aşamasında farklı metotlar kullanmışlardır. Bunlardan biri de hicrî 4. asırdan itibaren kitaplaşma sürecine evrilip müstakil bir edebiyat haline dönüşen etrâf usulüdür.

Başlangıçta hicrî I. asrın son çeyreğine varmadan gerek ilim meclislerine gelmeden önce elde edilen hadislerin hatırlanması gerekse de hadis şeyhinden sema yoluyla öğrenmede not alma şeklinde tezahür eden etrâf yöntemi, ilk defa Kûfe fıkıh ekolünün büyük otoritelerinden kabul edilen Abîde/Ubeyde es-Selmânî'nin ilim meclislerinde Muhammed b. Sîrîn tarafından gündeme getirilip uygulanmaya başlanmıştır. Sonraki yıllarda ise bu yöntem, ulema arasında yaygınlık kazanmış birçok muhaddis ve fukaha tarafından da benimsenmiştir.

Etrâf metodu, hicrî 3. asırda hadislerin büyük bir kısmının tasnif edilip kitaplaşmasıyla birlikte haberlerin kaynağına ulaşmayı ve onlardan istenilen en üst seviyede istifadeyi kolaylaştırmak amacıyla bir çeşit fihrist niteliğine bürünmüştür. Nitekim bu aşamadan sonra hem tasnif hem de tahrîc yöntemi şeklinde hadislerin evvelinden bir bölümünün zikredilmesi ile sahâbe ismine veya hadis metinlerine göre alfabetik olarak tertip edilen bu eserler, pek çok örnekleriyle hadis tarihindeki yerlerini almaya başlamış ve günümüze kadar da devam etmiştir.

Hadisin bütün isnadlarını bir arada görme, aslî kaynaklardaki yerlerinin tespiti, mütevâtir ve âhâd olup olmaması, seneddeki inkıtâ` proplemini tespit etme; rivayetlerde anlatılan konu ve metin bütünlüğünün elde edilebilmesi, sebab-i vürûdların bilinmesine imkan tanınması vb. hem râvi hem de metin ile alakalı birçok bilgiye ulaşmada kolaylık sağlaması nedeniyle temelde Kütüb-i Sitte eserleri olmak üzere pek çok rivayet kaynağı üzerine etrâf kitapları telif edilmiştir.

Kaynakça

- A`zamî, Muhammed Mustafa el-A`zamî. *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî ve târîhu tedvînih*. 2 Cilt. b.y.: yy., el-Mektebetü'l-İslâmî, 1400/1980.
- A`zamî, Muhammed Mustafa. *İlk Devir Hadîs Edebiyatı ve Peygamberimiz'in Hadîsleri'nin Tedvîn Târîhi*. çev. Hulûsi Yavuz. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Ahdeb, Haldûn b. Muhammed Selîm el-Ahdeb. *et-Tasnîfî's-sünneti'n-nebeviyye*. b.y.: yy., Mecmau'l-Melik Fahd li Tıbbâti'l-Mushafi's-Şerîf, ts.
- Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *Kitâbü'l-ilel ve ma`rifeti'r-ricâl*. thk. Vasiyyüllâh b. Muhammed Abbâs. 3 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Hânî, 2. Basım. 1422/2001.
- Ahmed Muhammed Şâkir. *el-Bâisü'l-hasîs şerhu ihtisârî ulûmi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım. ts.
- Âl Âbid, Ebû Bekir Abdüssamet b. Bekr b. İbrâhîm Âl Âbid. *el-Medhal ilâ tahrîci'l-ehâdis ve'l-âsar ve'l-hükmi aleyhâ*. Medîne: Dâru't-Tarafeyn, 2. Basım. 1431/2010.
- Aydınî, Abdullah. *Hadîs İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım. 2011.
- Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdât*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım. 1425/2004.
- Bağdâdî, Hatîb el-Bağdâdî. *el-Câmi` li ahlâki'r-râvî ve adâbi's-sâmî*. thk. Mahmûd et-Tahhân. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1983/1403.
- Bağdâdî, İsmâîl b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî el-Bağdâdî. *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müel-lifin ve âsarü'l-muhaddisîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Başaran, Selman. "Halef el-Vâsîti". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/239. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bekkâr, Muhammed Mahmûd Bekkâr. *İlmü tahrîci'l-ehâdis*. Riyâd: Dâru Taybe, 1418/1997.
- Bekkâr, Muhammed Mahmûd Bekkâr. *İlmü't-tahrîc ve devruhü fi hıfzî's-sünneti'n-nebeviyye*. Medîne: Mecmau'l-Melik Fahd li't-tabâati'l-mushafi's-şerîf, ts.
- Belûşî, Abdülgafûr b. Abdülhak el-Belûşî. *İlmü't-tahrîc ve devruhü fi hıdmeti's-sünne*. b.y.: yy., Mecmau'l-Melik Fahd li Tıbbâti'l-Mushafi's-Şerîf, ts.
- Besevî, Ebû Yûsuf Ya`kûb b. Süfyân el-Besevî. *Kitâbü'l-ma`rife ve't-târîh*. thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî. 4 Cilt. Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1410.
- Beşîr Ali Ömer. *Menhecü'l-İmâm Ahmed fi'l-âli'l-ehâdis*. Riyâd: Vakfû's-Selâm, 1425/2005.
- Cezâîrî, Tâhir el-Cezâîrî. *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*. thk. Abdülfettâh Ebû Guddê. Haleb: Mektebetü'l-Matbâuti'l-İslâmiyye, 1416/1995.
- Çakan, İsmail L. "Büsîrî, Ahmed b. Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/468. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadîs Edebiyatı Çeşitleri-Özellikleri ve Faydalanma Usulleri*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 12. Basım. 2013.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl b. Berâm ed-Dârimî. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selîm Esedü'd-Dârânî. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 1421/2000.
- Ebû Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî. *Kitâbü'l-ilm*. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. Riyâd: y.y., 1421/2001.
- Ebû Zehv, Muhammed Muhammed Ebû Zehv. *el-Hadîs ve'l-muhaddisîn*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1404/1984.
- Efendioğlu, Mehmet. "Ziyâeddîn el-Makdisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/492. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Fîruzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya`kûb el-Fîruzâbâdî. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Muhammed Nuaym el-Arkûsî vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım. 1426/2005.
- Gamârî, Ahmed b. Muhammed b. Siddîk el-Gamârî. *Husûlü't-tefrîc bi usûli't-tahrîc*. Riyâd: Mektebetü Ta-beriyye, 1414/1994.
- Görmez, Mehmet. "Tahrîc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/419. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Habş, Adâb Mahmûd el-Habş. *Muhâdarât fi ilmi tahrîci'l-hadîs ve nakdih*. Ammân: Dâru'l-Furkân, 1419/2008.
- Hâcî Halîfe, Mustafa b. Abdullah Hâcî Halîfe. *Keşfü'z-zünûn an esmâi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Bağdâd: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Hâdî Abdülmehdî Abdülkâdir el-Hâdî. *Turuku tahrîci hadîsi Resûlillâh*. b.y.: yy., Mektebetü'l-İmân, 4. Basım. 1433/2012.
- Hatîb, Muhammed Accâc el-Hatîb. *Lemahât fi'l-mektebeti ve'l-bahs ve'l-mesâdir*. Beyrut: Mektebetü'r-Risâle, 1413/1993.
- Hayrâbâdî, Muhammed Ebû'l-Leys el-Hayrâbâdî. *Tahrîcü'l-hadîs neş'etühü ve menheciiyyetühü*. b.y.: yy., İttihâd Bookdepod Diyûbend, ts.

- Hudayr, Abdülkerîm b. Abdullah b. Abdurrahman b. Hamd el-Hudayr. *Şerhu kitâbi'l-ilm li Ebî Hayseme*. b.y.: yy., ts.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-İclî. *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-duafâ ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*. thk. Abdülâlim Abdülâzîm el-Beste'vî. 2 Cilt. Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.
- İrâkî, Ebü Zür' a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî. el-İtrâf bi evhâmî'l-etrâf. haz. Muhammed b. Hamîd el-Avfi. 2 Cilt. Suudi Arabistan: y.y., ts. (Yüksek Lisans Tezi).
- Itr, Nüreddîn. *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 3. Basım. 1401/1981.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh İbn Asâkir. *el-Mu'cemü'l-müştemil alâ zikri esmâi şuyûhi'l-eimmeti'n-nübel*. thk. Sekîne eş-Şihâbî. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. İbn Hibetullah b. Abdullah İbn Asâkir. *Târîhu medîneti Dimeşk*. thk. Amr b. Gurâme el-Amravî. 79 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. thk. Abdullah b. Dayfüllâh er-Rahîlî. Riyâd: y.y., 1422/2001.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî. *İthâfü'l-mehere bi'l-fevâidi'l-mübtakire min etrâfi'l-aşere*. thk. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 19 Cilt. Medîne: Merkezü Hidmeti's-Sünne ve's-Sîreti'n-Nebeviyye, 1415/1994.
- İbn Hacer, Ahmed b. Hacer el-Askalânî. *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 10 Cilt. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. 12 Cilt. Haydarâbâd: 1327.
- Kâdi İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî. *el-Gunye: Fihristü şuyûhi'l-Kâdi İyâz*. thk. Mâhir Züheyr Cerrâr. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1402/1982.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Etrâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/498. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "İbn Hacer el-Askalânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/520. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "İbnü'l-Kayserânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/110. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kâsım Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Kâsım Mahlûf. *Şeceretü'n-nürî'z-zekiyye fi tabakâti'l-mâlikiyye*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî. *er-Risâletü'l-müstetrafe li beyâni meshûri kütübî's-sünneti'l-müşerrefe*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmîyye, 5. Basım. 1414/1993.
- Lahîdân, Dahîl b. Sâlih el-Lahîdân. *Turuku't-tahrîc bi hasebi'r-râvî'l-a'lâ*. Medîne: el-Câmiatü'l-İslâmî, 1422.
- Mar'aşlı, Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlı. *İlmü fehreseti'l-hadîs neş'etühü tetavvuruhü eşheru ma düvvine fih*. b.y.: yy., Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986.
- Mezîd, Ali Abdülbâsî. *Minhâcü'l-muhaddisîn fi'l-karni'l-evvelî'l-hicrî ve hatta asrine'l-hâdir*. b.y.: yy., el-Heyetü'l-Misriyye el-Âmme li'l-Kitâb, ts.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf el-Mizzî. *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1992.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc el-Mizzî. *Tuhfetü'l-esrâf bi ma'rifeti'l-etrâf maa en-nüketü'z-zirâf ale'l-etrâf*. thk. Abdüssamed Şerefüddî. 14 Cilt. b.y.: yy., el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Basım. 1403/1983.
- Moğultay b. Kılıç, Moğultay b. Kuleyh b. Abdullah el-Bekcerî. *et-Terâcimü's-sâkita min kitâbi ikmâli tehzi'bi'l-kemâl li Moğultay*. thk. Komisyon. Riyâd: Dâru'l-Muhaddis, 1426.
- Münâvî, Abdürraûf el-Münâvî. *el-Mevâkîf ve'd-dürer fi şerhi nuhbeti'l-fiker*. thk. Murtezâ ez-Zeyn Ahmed. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999.
- Nâcî, Ebü İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Mahmûd en-Nâcî. *Acâletü'l-İmlâ el-müteyessira mine't-teznîb*. thk. İbrâhîm b. Hammâd er-Rîs - Muhammed b. Abdullah b. Ali el-Kannâs. 5 Cilt. Riyâd: Mekteberü'l-Meârif, 1420/1999.
- Özaydın, Abdülkerîm. "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/133. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özkan, Halit. "Tuhfetü'l-esrâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/358. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Rahîlî, Abdullah b. Dayfüllâh er-Rahîlî. *el-İmâm Ebü'l-Hasen ed-Dârekutnî*. Cidde: Dâru'l-Endülüsü'l-Hadrâ, ts.
- Râmhürmüzî, Hasen b. Abdurrahman er-Râmhürmüzî. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâf*. thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1391/1971.
- Safedî, Ebü's-Safâ Selâhüddîn Halîl b. İzzeddîn Aybeg b. Abdullah es-Safedî. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâûd - Türkî Mustafâ. 29 Cilt. Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.

366 | Fatih Mehmet Yılmaz. Tasnif ve Tahrîc Usulü Olarak Etrâflar

- Sâlih Yûsuf Ma`tûk. *Bedrüddîn el-Aynî ve eserühü fi ilmi'l-hadîs*. b.y.: yy., Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts.
- San`ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. İsmâîl es-San`ânî. *Tavzîhu'l-efkâr li meânî tenkîhi'l-enzâr*. thk. Ebû Abdurrahman Salâhuddîn b. Muhammed b. Avîza. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Sehâvî, Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî. *Fethu'l-mugîs bi şerhi elfiyyeti'l-hadîs*. thk. Ali Hüseyin Ali. 5 Cilt. Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1423/2003.
- Sindî, Muhammed Hâşim b. Abdülgâfûr b. Abdurrahman es-Sindî. *Hayâtü'l-kârf bi etrâfi sahîhi'l-Buhârî*. b.y.: Mektebetü Muhammed b. Türkî et-Türkî.
- Süneykî, Ebû Yahya Zeynüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Zekeriyâ es-Süneykî. *Fethu'l-bâkî bi şerhi elfiyyeti'l-İrâkî*. thk. Abdüllatif el-Hemîm - Mâhir Yâsin Fahl. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekir Celâleddîn es-Süyûtî. *Zeylû tabakâti'l-huffâz li'z-Zehebî*. thk. Zekeriyâ Umeyrât. b.y.: yy., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî. *Nazmü'l-ikyân fi a'yânî'l-a'yân*. thk. Philip Hitti. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahman es-Süyûtî. *Hüsnü'l-muhâdara fi târîhi Mısır ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 2 Cilt. b.y.: yy., 1387/1967.
- Süyûtî, Celâleddîn es-Süyûtî. *Tedribü'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâriyâbî. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 2. Basım. 1415.
- Şihrî, Muhammed b. Zafir eş-Şihrî. *İlmü't-tahrîc ve devruhü fi hıfzî's-sünneti'-nebeviyye*. Medine: Vizâretü's-Şüûni'l-İslâmiyye, ts.
- Tahhân, Mahmûd et-Tahhân. *Usûlü't-tahrîc ve dirâsetü'l-esânîd*. Beyrut: Dâru'l-Kur`ân-ı Kerîm, ts.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz ez-Zehebî. *el-Muğnî fi'd-duafâ*. thk. Nüreddîn İtr. 2 Cilt. Katar: Dâru İhyâi't-Türâs, ts.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Ekrem el-Bûsî. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım. 1404/1984.
- Zehrânî, Muhammed b. Matar ez-Zehrânî. *Tedvînü's-sünneti'n-nebeviyye neş'etühü ve tetevvuruhu*. Riyâd: Dâru'l-Hicre, 1996/1417.
- Ziriklî, Hayrüddîn ez-Ziriklî. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Milliyîn, 15. Basım. 2002.